

УДК 616.31-082:614.2.001(477.62)

DOI <https://doi.org/10.35220/2078-8916-2023-47-1.16>**О.А. Удод,**

доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри стоматології № 1, Донецький національний медичний університет, б-р Машинобудівників, 39, м. Краматорськ, Україна, індекс 84313, o.a.udod@dnmu.edu.ua

О.О. Єфімова,

аспірантка кафедри стоматології № 1, Донецький національний медичний університет, б-р Машинобудівників, 39, м. Краматорськ, Україна, індекс 84313, efimovaea1978@gmail.com

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мета дослідження. Аналіз показників стоматологічної допомоги населенню Донецької області з приводу карієсу зубів та його ускладнень у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України. **Методи дослідження.** За звітами закладів, що розташовані на підконтрольній території Донецької області, за 2018-2021 роки проаналізовані показники кількості пролікованих зубів з неускладненим та ускладненим карієсом у населення області та окремо в дорослих осіб, а також показники питомої ваги кількості пролікованих у них зубів до усіх стоматологічних відвідувань. **Наукова новизна.** З приводу неускладненого карієсу у населення області у 2018 році було проліковано 540 021 зуб, у 2021 році зафіксоване падіння показника на 62,2 % до 204233 зубів. У дорослих осіб найбільша кількість зареєстрована також у 2018 році, в якому було проліковано 398333 зуби, у 2021 році показник зменшився на 59,6 % до 161119 зубів. Для населення області питома вага чисельності пролікованих зубів з неускладненим карієсом до стоматологічних відвідувань у 2018 році становила 42,5 %, у 2021 році – 30,9 %, для дорослого населення – 40,6 % та 30,3 %. З приводу ускладненого карієсу у населення області у 2018 році було проліковано 130492 зуби, у 2021 році показник знизився на 50,2 % до 65040 зубів. Серед дорослих у 2018 році даний показник становив 102631 зуб, у 2021 році він зменшився на 50,1 % до 51182 зубів. Динаміка показників питомої ваги кількості пролікованих з приводу ускладненого карієсу зубів до стоматологічних відвідувань населення області продемонструвала зростання від 24,2 % у 2018 році до 31,8 % у 2021 році, у дорослих осіб – від 25,8 % до 31,8 %. **Висновки.** В усього населення та в дорослих мешканців Донецької області у 2018-2021 роках встановлено суттєве щорічне зменшення кількості зубів, пролікованих з приводу неускладненого та ускладненого карієсу, зниження показників питомої ваги кількості пролікованих зубів з неускладненим карієсом до усіх стоматологічних відвідувань та підвищення показників, що стосуються ускладненого карієсу.

Ключові слова: карієс зубів, стоматологічна допомога, населення, Донецька область.

О.А. Udod,

Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Stomatology No1, Donetsk National Medical University, Blvd. Mashynobudivnykiv, 39, Kramatorsk, Ukraine, postal code 84313, stomatdecan@dsmu.edu.ua

О.О. Efimova,

Graduate student at the Department of Stomatology No1, Donetsk National Medical University, Blvd. Mashynobudivnykiv, 39, Kramatorsk, Ukraine, postal code 84313, efimovaea1978@gmail.com

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE INDICATORS OF DENTAL CARE FOR THE POPULATION OF THE DONETSK REGION

Purpose of the study. Analysis of the indicators of dental care for the population of the Donetsk region with regard to tooth decay and its complications in health institutions of the Ministry of Health of Ukraine. **Research methods.** According to reports of institutions located in the territory under control of the Donetsk region, for 2018-2021, the indicators of the number of healed teeth with uncomplicated and complicated caries in the population of the region and separately in adults, as well as indicators of the proportion of their teeth healed to all dental visits. **Scientific novelty.** In 2018, 540,021 teeth about the uncomplicated caries were healed in the region, and in 2021 the number of teeth fell by 62.2 % to 204,233. Adults also had the highest number in 2018, with 398,333 teeth treated, and in 2021 the figure fell by 59.6 % to 161,119 teeth. For the population of the region, the share of the number of healed teeth with an uncomplicated caries to dental visits in 2018 was 42.5 %, in 2021 – 30.9%, for adults – 40.6 % and 30.3 %. Due to the complicated caries in the population of the region in 2018, 130,492 teeth were treated, in 2021 the indicator decreased by 50.2 % to 65,040 teeth. Among adults, in 2018, this figure was 102,631 teeth, and in 2021 it decreased by 50.1% to 51,182 teeth. The dynamics of indicators of the proportion of patients with complicated dental caries to dental visits of the population of the region showed an increase from 24.2 % in 2018 to 31.8 % in 2021, in adults – from 25.8 % to 31.8 %. **Conclusions.** In the whole population and in adults of the Donetsk region in 2018-2021, a significant annual reduction in the number of teeth healed due to uncomplicated and complicated caries was established, Reduction in the proportion of the number of healed teeth with uncomplicated caries for all dental visits and improvement in the rate of complicated caries.

Key words: tooth decay, dental care, population, Donetsk region.

Постановка проблеми. Процес реформування вітчизняної охорони здоров'я, що був започаткований декілька років назад, у теперішній час,

незважаючи на складне соціально-економічне становище та розв'язану проти нашої країни війну, продовжується за рахунок чергового етапу, який стосується інфраструктурних перетворень [1; 2; 3, с. 428-435]. Але в умовах, що нині склалися у переважно реформованій системі охорони здоров'я, яка функціонує за принципово новими механізмами, тим не менш, проявилися певні проблеми. Вони стосуються, перш за все, стоматологічної допомоги, надання якої переведено на ринкові засади [4, с. 111-112].

Збереження стоматологічного здоров'я дитячого та дорослого населення країни завжди було актуальною проблемою для вітчизняної охорони здоров'я, розповсюдженість стоматологічних захворювань в осіб різних вікових категорій залишається стабільно високою і натепер, що вказує на недостатню ефективність надання стоматологічної допомоги, зниження рівня її доступності, певний занепад системи профілактики стоматологічних захворювань в організованих контингентах дітей та дорослих [5, с. 48-52; 6, с. 11-13]. Серед низки негативних чинників щодо такого стану найчастіше наводять наявність застарілого обладнання та апаратури у профільних закладах та у відділеннях багатопрофільних закладів охорони здоров'я, які підпорядковані МОЗ України та які обмежено фінансувалися з державного або місцевого бюджетів, внаслідок чого унеможлилювалося впровадження у повсякденну клінічну практику закладів новітнього обладнання, інноваційних лікувально-діагностичних технологій щодо, перш за все, хвороб зубів і пародонта, та відсутність у цих закладах економічно обґрунтованої моделі господарювання, яка б відповідала сучасним ринковим викликам та вимогам [7, с. 185-190; 8, с. 162-163].

Останніми роками стоматологічні заклади охорони здоров'я комунальної форми власності були перетворені на комунальні неприбуткові підприємства, які функціонують на госпрозрахункових засадах та надають у переважній більшості платні стоматологічні послуги, за невеликим виключенням невідкладної стоматологічної допомоги дорослим і дітям та обмеженого переліку планових стоматологічних послуг (без зубопротезування та ортодонтичного лікування) дитячому населенню. Відшкодування витрат на ці послуги з боку Національної служби здоров'я України, у разі укладання закладом угоди з нею, є вкрай невеликими за обсягом і мають більш символічне, ніж реальне значення [9]. Отже, стоматологічна допомога майже повною мірою стала

небезкоштовною для дорослих пацієнтів, що, зрозуміло, вплинуло на рівень її доступності, а також не могло не відбитися на обсязі стоматологічних послуг і структурі стоматологічної захворюваності.

З іншого боку, навіть у таких умовах для планування в масштабах країни і окремих її регіонів стоматологічної допомоги населенню та, тим більш, системи профілактичних заходів для підвищення їх ефективності виглядає необхідним постійний моніторинг показників стоматологічної захворюваності та показників, які характеризують надання стоматологічної допомоги і ефективність проведених профілактичних заходів. Доцільним видається відстежування та врахування впливу різноманітних чинників ризику відносно хоча б основних стоматологічних захворювань, причому слід зважати також на дію зовнішніх факторів, які мають до цих хвороб опосередковане відношення. У зв'язку з цим, було проведене ретроспективне вивчення статистичних звітів щодо деяких даних про надану стоматологічну допомогу населенню Донецької області за останні роки.

Мета дослідження. Аналіз кількісних показників стоматологічної допомоги, наданої населенню Донецької області з приводу карієсу зубів та його ускладнень у 2018-2021 роках у закладах охорони здоров'я, які підпорядковані МОЗ України.

Матеріали і методи дослідження. Були ретроспективно проаналізовані статистичні звіти закладів охорони здоров'я системи МОЗ України, що розташовані у містах та районах на підконтрольній території Донецької області, за період з 2018 до 2021 року включно. Брали до уваги щорічну кількість пролікованих зубів з приводу карієсу в усього населення та окремо у дорослих пацієнтів віком від 18 років і старше в абсолютних значеннях та питому вагу кількості пролікованих з приводу цього захворювання зубів до усіх стоматологічних відвідувань відносно тих самих категорій пацієнтів у відсотках [10, с. 62-63; 11, с. 63-64]. Також вивчали такі самі кількісні дані щодо зубів, які протягом вказаних років лікували з приводу ускладненого карієсу, в осіб зазначених категорій в абсолютних та відсоткових значеннях [10, с. 64-65; 11, 65-66]. Усі наведені показники в ході аналізу їх динаміки за роками порівнювали з динамікою відповідних показників, які стосуються кількості пролікованих зубів з неускладненим та ускладненим карієсом в усього населення країни та окремо в дорослих осіб, а також відповідних показників питомих ваг кількості про-

лікованих у них зубів з вказаних причин до усіх стоматологічних відвідувань у закладах охорони здоров'я країни, які відносяться до системи МОЗ України [10, с. 62-65; 11, с. 63-66].

Результати дослідження та їх обговорення.

Проведений аналіз статистичних звітів закладів охорони здоров'я, що розташовані у Донецькій області та підпорядковані МОЗ України, показав певні тенденції щодо змінення досліджуваних показників за роками, дані за якими було вивчено. У 2018 році кількість пролікованих з приводу неускладненого карієсу зубів у всього населення області була найбільшою за ці роки, зокрема, було проліковано 540 021 зуб, у наступному 2019 році пролікованих зубів було менше – 487 653 зуби. Що стосується 2020 та 2021 років, то у ці роки зафіксоване різке падіння даного показника, відповідно, до 277866 та 204233 пролікованих зубів, що на 48,5 % і 62,2 % нижче за максимальну кількість у 2018 році. Подібна динаміка встановлена і відносно показників кількості пролікованих внаслідок неускладненого карієсу зубів у дорослого населення області. Знов найбільший показник був зареєстрований у 2018 році, в якому було проліковано 398333 зуби з таким захворюванням, дещо менше, зокрема, 356703 зуби, було проліковано у 2019 році. У 2020 році цей показник різко зменшився на 47,4 % відносно найбільшого показника та становив 2099439 зубів, у 2021 році зменшення складало вже 59,6 %, абсолютне значення кількості у цьому році становило 161119 зубів.

У масштабах країни за період від 2018 до 2021 року також відбулося суттєве зменшення кількості пролікованих з приводу неускладненого карієсу зубів. Якщо у 2018 році у всього населення країни було проведено лікування 18059270 зубів, уражених карієсом, у 2019 році – 15515025 зубів, то у 2020 році було проліковано 7874147 зубів, а у 2021 році – 5882924 зуби, що, відповідно, на 56,4 % та 67,4 % менше, порівняно зі значенням у 2018 році. У перші два роки даний показник був найбільшим і для дорослого населення країни, зокрема, у 2018 році було проліковано 13354044 зуби, у 2019 році було проведено лікування 11453380 зубів. Різке падіння кількості пролікованих зубів, уражених карієсом, а саме, на 56,8 % та 68,3 % відносно початкового рівня, відбулося у 2020 та 2021 роках, абсолютні значення цього показника становили, відповідно, 5771604 та 4239550 зубів.

Якщо аналізувати динаміку такого показника, як питома вага чисельності пролікованих з приводу неускладненого карієсу зубів до усієї

кількості стоматологічних відвідувань, що були здійснені у закладах охорони здоров'я Донецької області, то очевидною стає тенденція до його зниження за період, який аналізується. Щодо усього населення області динаміка виглядає таким чином: у 2018 році показник становив 42,5 %, у 2019 році – 41,2 %, у 2020 та 2021 роках – 36,9 % та 30,9 %. Для дорослого населення області динаміка є також саме такою, дані показники, які за порядковою нумерацією років склали 40,6 %, 39,7 %, 35,5 % та 30,3 %, були систематично нижчими за ті, що наведені відносно усього населення. Однак при цьому у 2021 році показники питомої ваги кількості пролікованих зубів з неускладненим карієсом щодо усіх категорій населення і окремо дорослих віком від 18 років і старше стали достатньо близькими та відрізнялися лише на 0,6 %.

Слід зазначити, що такі ж показники, які стосувалися усього населення країни, а також її дорослого населення, за роки, за які проводиться аналіз, завжди перевищували відповідні, що відносилися до Донецької області, і це, безумовно, звертає на себе увагу, у той же час, динаміка всеукраїнських і обласних показників була такою ж односпрямованою. У 2018 році питома вага кількості пролікованих зубів внаслідок карієзного ураження до усієї чисельності стоматологічних відвідувань населення країни у закладах охорони здоров'я, що підпорядковані МОЗ, становила 55,5 %. У наступні роки показник поступово знижувався від 54,6 % у 2019 році до 52,0 % та 48,4 % у 2020 та 2021 роках, при цьому останній показник був нижчим за відповідний щодо дорослого населення країни, який у цьому році складав 48,1 %. Водночас в усі інші роки, тобто у 2018-2020 роки, значення показників питомої ваги відносно дорослого населення, що, у свою чергу, становили за порядковою нумерацією років, відповідно, 57,7 %, 56,5 % та 52,1 %, систематично перевищували аналогічні, які стосувалися усього населення країни, хоча необхідно зазначити, що останній з цього ряду показник, отриманий у 2020 році, лише на 0,1 % вище за той, з яким він мав порівнюватися.

Наступним етапом аналізу було визначення динаміки показників, які характеризують допомогу щодо лікування зубів з ускладненим карієсом. Найбільша кількість зубів, пролікованих з приводу ускладненого карієсу у населення Донецької області, була зафіксована, як і відносно неускладненого карієсу, у 2018 році, зокрема, було проліковано 130492 зуби. У 2019 році цей показ-

ник незначно знизився до 121906 зубів. Однак у 2020 році показник знизився вже на 45,6 % відносно максимального та склав 70936 зубів, а у 2021 році він сягнув мінімального значення, знизившись на 50,2 % до 65040 зубів. Зрозуміло, що показники, які стосувалися дорослих мешканців області, були систематично нижчими. Так, у 2018 році даний показник становив 102631 зуб, у 2019 році – 95751 зуб, а у 2020 та 2021 роках відбулося традиційне падіння на 37,4 % та 50,1 %, відповідно, до 64242 та 51182 пролікованих зубів.

Аналіз загальноукраїнських показників також продемонстрував тенденцію до їх зниження за роками. Знов у 2018 році кількість зубів, пролікованих внаслідок ускладненого карієсу в усього населення країни, була максимальною – 4439056 зубів. Далі у 2019 році кількість зменшилася до 3864822 зубів, потім у 2020 році вже різко впала, порівняно з 2018 роком, на 52,7 % до 2098247 зубів, у 2021 році – на 61,6 % до 1705187 зубів. Таку динаміку майже повністю продублювали показники, які відносилися до дорослого населення країни. Якщо у 2018 та 2019 роках вони були найбільшими та склали 3398431 та 2994723 зуби, то у 2020 та 2021 роках ці показники зменшилися, відповідно, на 53,0 % та 62,1 % до 1596671 та 1289469 зубів.

Що стосується динаміки показників питомої ваги кількості пролікованих з приводу ускладненого карієсу до усіх стоматологічних відвідувань населення Донецької області за роками, то вона продемонструвала зростання від 24,2 % у 2018 році та 25,0 % у 2019 році до 28,4 % та 31,8 % у 2020 та 2021 роках. Слід зазначити, що у мешканців області віком від 18 років і старше дані показники у 2018-2021 роках, складаючи, відповідно, 25,8 %, 26,8 % та 30,7 %, перевищували наведені, і лише у 2021 році показник, що становив 31,8 %, дорівнював відповідному щодо усього населення області.

У разі порівняння таких самих загальноукраїнських показників, то значення, які характеризували питому вагу кількості зубів, пролікованих внаслідок ускладненого карієсу, до стоматологічних відвідувань усього населення та дорослих осіб, що мешкали у країні, були достатньо близькими тільки у перший рік, зокрема, у 2018 році відповідні показники становили 24,6 % та 24,5 %, відрізняючись тільки на 0,1 %. В усі наступні роки показники, що стосувалися дорослого населення та склали у 2019-2021 роках, відповідно, 26,1 %, 27,7 % та 30,4 %, були систематично вищими за ті, що відносилися до усього населення країни

і становили 24,9 %, 26,6 % та 29,0 %. У той же час, важливим у даному фрагменті аналізу є встановлене для населення обох вікових категорій Донецької області та усієї країни суттєве підвищення у період з 2018 до 2021 року питомої ваги кількості пролікованих з приводу ускладненого карієсу зубів до усіх стоматологічних відвідувань.

В узагальненому підсумку результатів проведеного аналізу інформації з статистичних звітів, необхідно відзначити, перш за все, різке падіння абсолютних значень кількості пролікованих зубів з приводу неускладненого та ускладненого карієсу у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України у 2020 та 2021 роках. Що стосується Донецької області, то у 2020 році, порівняно з 2018 роком, кількість пролікованих зубів з неускладненим карієсом в усього населення області зменшилася у 1,9 рази, з ускладненим – у 1,8 рази, у дорослих мешканців – у 1,9 та 1,6 рази, відповідно. Всеукраїнські показники змінилися ще значніше. Відносно 2018 року показник кількості зубів, пролікованих з приводу неускладненого карієсу в усього населення країни, зменшився у 2,3 рази, з приводу ускладненого карієсу – у 2,1 рази, так само у 2,3 та 2,1 рази, відповідно, зменшилися аналогічні показники, які стосувалися дорослого населення країни. Цьому є цілком об'єктивне пояснення, зважаючи на панування у світі у 2020 році вірусної пандемії.

Карантинні обмеження продовжувалися і у 2021 році, з ними можна деяким чином пов'язати подальше зниження показників. У населення Донецької області, якщо порівнювати з 2018 роком, кількість пролікованих зубів, уражених неускладненим карієсом, зменшилася у 2,6 рази, ускладненим карієсом – у 2 рази, у дорослого населення ці значення становили, відповідно, 2,5 та також 2 рази. Аналогічні показники, які стосуються усього населення та дорослих мешканців країни, синхронно зменшилися у 3,1 рази щодо неускладненого карієсу, у 2,6 рази відносно ускладненого карієсу.

Однак саме у 2020 та 2021 роках були запроваджені перетворення, що торкнулися системи профільних стоматологічних закладів охорони здоров'я, які не могли не викликати відповідні зміни у структурі надання стоматологічної допомоги у країні. У зв'язку з цим, слід звернути увагу на виявлені різноспрямовані тенденції у динаміці певних показників за роками, зокрема, з одного боку, зменшення абсолютних значень і зниження питомої ваги кількості пролікованих зубів з приводу неускладненого карієсу до усіх стоматологічних відвідувань.

логічних відвідувань, з іншого ж, підвищення зазначених показників, що стосуються кількості пролікованих зубів з ускладненим карієсом, причому обидві тенденції відносяться до усього населення та дорослих мешканців як Донецької області, так і усієї країни. Встановлені динамічні зміни можуть розглядатися, як свідчення зниження рівня доступності та своєчасності надання стоматологічної допомоги широким верствам населення регіонів та країни, а також недостатньою ефективності функціонування цієї системи.

Висновки. У результаті проведеного аналізу встановлено суттєве зменшення кількості зубів, пролікованих у закладах охорони здоров'я системи МОЗ України з приводу неускладненого та ускладненого карієсу, в усього населення та окремо в дорослих мешканців Донецької області у 2018-2021 роках. На цьому тлі в обох категоріях населення визначено зниження за роками питомої ваги кількості пролікованих зубів з неускладненим карієсом до усіх стоматологічних відвідувань та підвищення відповідних щорічних показників, що стосуються ускладненого карієсу. Такі динамічні зміни відповідають загальним тенденціям у масштабах всієї країни.

Подальший моніторинг та аналіз показників стоматологічної допомоги населенню виглядають цілком необхідними для передбачення і можливої мінімізації ймовірних негативних наслідків реформування стоматологічної служби у складних соціально-економічних умовах.

Література:

1. Закон України Про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року № 2801-XII, остання редакція від 27.10.2022 № 2438-IX, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/l22146>
2. Закон України Про лікарські засоби від 04.04.1996 року № 123/96-ВР, остання редакція від 05.02.2023 № 2869-IX, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/l13804>
3. Богату С. Організація надання стоматологічної допомоги: досвід України та країн ЄС. *Наукові перспективи*. 2021. № 11(17). С. 421-444.
4. Литвинова Л.О., Донік О.М., Артемчук Л.І. Реформування стоматологічної допомоги населенню України: проблеми сьогодення. *Український стоматологічний альманах*. 2020. № 2. С. 109-114.
5. Круть А.Г. Аналіз стану стоматологічного здоров'я населення України (огляд літератури). Збірник наукових праць співробітників НМАПО імені ПЛ Шупика. Київ. 2019. С. 47-56.
6. Каськова Л.Ф., Мандзюк Т.Б., Уласевич Л.П., Андріянова О.Ю., Янко Н.В. Порівняльна характе-

ристика показників карієсу у дітей різного шкільного віку. *Буковинський медичний вісник*. 2019. № 23(2(90)). С. 10-15.

7. Мазур І.П., Лехан В.М., Рибачук А.В. Трансформації стоматологічної галузі за період незалежності України та їх вплив на доступність стоматологічної допомоги. *Медичні перспективи*. 2022. № 27(1). С. 184-192. doi: org/10.26641/2307-0404.2022.1.254470

8. Шевцов В. Мобільність як ключовий принцип надання стоматологічної допомоги в об'єднаних територіальних громадах. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. № 3(42). С. 160-166.

9. Радучич О.В. Медична реформа: бідна стоматологія – багата первинна ланка. *Український медичний часопис*. 2019; Режим доступу: <https://www.umj.com.ua/article/136995/medichna-reforma-bidna-stomatologiya-bagata-pervinna-lanka>

10. Вороненко Ю.В., Мазур І.П., Павленко О.В. Стоматологічна допомога в Україні: аналіз основних показників діяльності за 2019 рік : довідник. Кропивницький: Поліум; 2020. 92с. ISBN 978-966-8559-76-1.

11. Вороненко Ю.В., Мазур І.П., Павленко О.В. Стоматологічна допомога в Україні: аналіз основних показників діяльності за 2021 рік : довідник. Кропивницький: Поліум; 2022. 76с. ISBN 978-617-8112-10-3.

References

1. Zakon Ukrainy Pro okhoronu zdorovia vid 19 lystopada 1992 roku № 2801-XII, ostannia redaktsiia vid 27.10.2022 № 2438-IX [Law of Ukraine on health care], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/l22146> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro likarski zasoby vid 04.04.1996 roku № 123/96-VR, ostannia redaktsiia vid 05.02.2023 № 2869-IX [Law of Ukraine On Medicinal Products], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/l13804> [in Ukrainian].
3. Bohatu, S. (2021). Orhanizatsiia nadannia stomatolohichnoi dopomohy: dosvid Ukrainy ta krain YeS [Organization of dental care: experience of Ukraine and EU countries]. *Naukovi perspektyvy – Scientific prospects*, 11(17), 421-444 [in Ukrainian].
4. Lytvynova, L.O., Donik, O.M., & Artemchuk, L.I. (2020). Reformuvannia stomatolohichnoi dopomohy naseleenniukrainy: problemy sohodennia [Reforming dental care for the population of Ukraine: current problems]. *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh – Ukrainian dental Almanac*. 2,109-114. [in Ukrainian].
5. Krut, A.H. (2019). *Analiz stanu stomatolohichnoho zdorovia naseleennia Ukrainy (ohliad literatury) [Analysis of the state of dental health of the population of Ukraine (literature review)]*. Zbirnyk naukovykh prats spivrobotnykiv NMAPO imeni PL Shupyka. Kyiv, 47-56 [in Ukrainian].

6. Kaskova, L.F., Mandziuk, T.B., Ulasevych, L.P., Andriyanova, O.Y., & Yanko, N.V. (2019). Porivnialna kharakterystyka pokaznykiv kariiesu u ditei riznoho shkilnoho viku [Comparative characteristics of caries indicators in children of different school ages]. *Bukovynskyi medychnyi visnyk – Bukovina medical bulletin.*;23(2(90)):10-15 [in Ukrainian].
7. Mazur, I.P., Lekhan, V.M., & Rybachuk, A.V. (2022). Transformatsii stomatolohichnoi haluzi za period nezalezhnosti ukrainy ta yikh vplyv na dostupnist stomatolohichnoi dopomohy [Transformations of the dental industry during the period of independence of Ukraine and their impact on the availability of dental care]. *Medychni perspektyv – Medical perspectives.*;27(1):184-192. doi: org/10.26641/2307-0404.2022.1.254470 [in Ukrainian].
8. Shevtsov, V. (2019). Mobilnist yak kliuchovi pryntsyp nadання stomatolohichnoi dopomohy v obiednanykh terytorialnykh hromadakh [Mobility as a key principle of providing dental care in integrated territorial communities]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public administration and local self-government*, 3(42):160-166 [in Ukrainian].
9. Raduchych O.V. (2019). Medychna reforma: bidna stomatolohiia – bahata pervynna lanka [Medical reform: poor dentistry – rich primary care.]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys – Ukrainian medical journal*. Rezhym dostupu: <https://www.umj.com.ua/article/136995/medychna-reforma-bidna-stomatologiya-bagata-pervinna-lanka> [in Ukrainian].
10. Voronenko, Yu.V., Mazur, I.P., & Pavlenko, O.V. (2020). *Stomatolohichna dopomoha v Ukraini: analiz osnovnykh pokaznykiv diialnosti za 2019 rik [Dental care in Ukraine: analysis of the main activity indicators for 2019]* : dovidnyk. Kropyvnytskyi: Polium;;92s. ISBN 978-966-8559-76-1 [in Ukrainian].
11. Voronenko, Yu.V., Mazur, I.P., & Pavlenko, O.V. (2022). *Stomatolohichna dopomoha v Ukraini: analiz osnovnykh pokaznykiv diialnosti za 2021 rik [Dental care in Ukraine: analysis of the main activity indicators for 2021]* : dovidnyk. Kropyvnytskyi: Polium;;76s. ISBN 978-617-8112-10-3 [in Ukrainian].